

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД  
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»

**РАДОМСЬКИЙ Микола Тадеушевич**

УДК: 7.048:246.5 ( 477.83/87) “19”-“20”

**ВІТРАЖНЕ МИСТЕЦТВО ХАРКОВА**  
**другої половини ХХ — початку ХХІ століття:**  
**(генеза, стилістичні трансформації)**

Спеціальність **17.00.06** — декоративне й прикладне мистецтво

**АВТОРЕФЕРАТ**  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
**кандидата мистецтвознавства**

Івано-Франківськ — 2014

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано у Харківській державній академії дизайну і мистецтв  
Міністерства освіти і науки України

**Науковий керівник:** доктор мистецтвознавства, професор  
**Даниленко Віктор Якович**  
Харківська державна академія дизайну і мистецтв, ректор

**Офіційні опоненти:** доктор мистецтвознавства, професор  
**Акчуріна-Муфтієва Н.М.**  
РВНЗ «Кримський університет культури  
мистецтв і туризму»  
професор

кандидат мистецтвознавства, с.н.с.  
**Тріска О.О.**  
Львівський інститут народознавства НАН України  
старший науковий співробітник

Захист відбудеться 23 травня 2014 року об 10.00 годині на засіданні  
спеціалізованої вченої ради К20.051.08 у ДВНЗ «Прикарпатський національний  
університет імені Василя Стефаника» за адресою: 76018, м. Івано-  
Франківськ, вул. Шевченка, 79.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці ДВНЗ  
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» за  
адресою: 76018, (м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 79) .

Автореферат розіслано " 18 " квітня 2014 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради,  
кандидат мистецтвознавства,  
доцент

О.Д. Чуйко

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність дослідження.** Вітражне мистецтво має багату історію, яка пов'язана з традиційністю його художньо-декоративних прийомів та неминучими техніко-технологічними трансформаціями. Відкритість, що народжує відчуття рівноправності і є характерною рисою сучасного простору, неможлива без використання скла. У цьому виді декоративного мистецтва, художню специфіку якого в першу чергу визначають технічні та естетичні якості матеріалу, невідчужуваної свободи художнику надає вільне володіння як традиційними, так й інноваційними пластичними і стилістичними прийомами.

Сьогодні вітраж не лише посідає відповідне місце в декоративному мистецтві, але й поступово стає частиною новочасного культурного простору України, невідчужувано насичуючись новими формотворчими прийомами. Цей факт робить вітраж України початку ХХІ ст. актуальним видом мистецтва та обумовлює інтерес дослідників до його історії та сучасного стану.

Вітчизняні науковці виокремлюють кілька осередків розвитку вітражної справи в Україні. Особливе місце серед них набув харківський осередок, представники якого увійшли до історії українського монументально-декоративного мистецтва. Більш як 60-річний творчий досвід харківських майстрів монументального вітража не оцінений у вітчизняному мистецтвознавстві й досі. Цей досвід важливий також і для історії українського декоративного мистецтва. Дослідження вітражного мистецтва Харкова 2-ї пол. ХХ — поч. ХХІ ст. дозволять поглибити й узагальнити історію вітражного та монументального мистецтва України.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дослідження здійснене відповідно плану науково-дослідної роботи Харківської державної академії дизайну і мистецтв згідно з тематичним планом НДР ХДАДМ у рамках держбюджетної теми «Методологія інноваційного дизайну в контексті науково-технічного прогресу й глобальної екологічної кризи» (реєстраційний № 0107V002131). Окремі завдання реалізовані в рамках Загальнодержавної програми охорони культурної спадщини на 2012—2022 рр. (закон України «Про охорону культурної спадщини» від 17.02.2011 р. № 3038-VI).

**Мета дослідження** полягає у визначенні генези й художніх особливостей вітражного мистецтва Харкова 2-ї пол. ХХ — поч. ХХІ ст. Для досягнення цієї мети було вирішено наступний ряд **задач**:

- 1) здійснити аналітичний огляд літератури, яка присвячена генезі, розвитку й сучасному стану вітражного мистецтва Харкова, визначити стан дослідженості теми;
- 2) зібрати й систематизувати наявний ілюстративний матеріал із

заявленої теми, залучити до наукового обігу нові пам'ятники вітражного мистецтва Харкова, виявлені під час польових розвідок, сформувати джерельну базу дослідження;

3) розкрити генезу Слобожанського вітражництва, осмислити шляхи розвитку вітражного мистецтва Харківщини, здійснити його періодизацію і надати загальну характеристику кожного етапу розвитку;

4) схарактеризувати основи становлення харківської школи монументального вітража, вказати її засновників;

5) виявити техніко-технологічні й образно-стилістичні особливості монументальних вітражів Харкова 1960-х—2000-х рр., визначити їх специфіку в контексті розвитку декоративного мистецтва 2-ї пол. XX — поч. XXI ст.;

6) осмислити роль і місце вітражного мистецтва Харкова на сучасному етапі, виявити його функціональну й художню специфіку;

7) визначити персоналії та скласти словник провідних майстрів вітражного мистецтва Харкова 2-ї пол. XX — поч. XXI ст.

**Об'єктом дослідження** виступає вітражне мистецтво Харкова.

**Предметом дослідження** є тенденції розвитку та стилістичні трансформації вітражів досліджуваного мистецького центру.

*Територіальні межі* обумовлені логікою розвитку теми й охоплюють не лише Харків, але й окремі вітражні ансамблі в інших містах регіону, зроблені провідними представниками харківської вітражної школи.

*Хронологічні рамки* дослідження визначені 1950—2010-ми рр. Однак в історичному розділі нижня її межа сягає XVII ст., коли на Харківщині розвивається гутна справа.

**Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що в ньому вітражне мистецтво Харкова **вперше осмислено як самостійна вітражна школа**, як самодостатнє явище українського декоративного мистецтва 2-ї пол. XX — поч. XXI ст. Крім того в роботі:

- визначено генезу слобожанського вітражництва, висвітлено становлення вітражного мистецтва Харкова та його основні етапи розвитку;
- сформульовано передумови появи харківської школи монументального вітражу, вказано її засновників та виявлено найяскравіших представників (вчителів та учнів), які складають її основу;
- до наукового обігу додано низку невідомих та маловідомих художніх вітражів, уточнено дані про перші відомі твори міста;
- розкрито техніко-технологічну, стилістичну та художньо-декоративну специфіку вітражів Харкова 2-ї пол. XX — поч. XXI ст.;
- охарактеризовано сучасний стан вітражного мистецтва, уточнено особливості технологічних і творчих методів роботи авторів;

- проаналізовано вітражні твори в контексті розвитку декоративно-прикладного мистецтва України, виявлено тенденції формоутворення сучасних декоративних вітражних композицій та арт-об'єктів.

**Практичне значення отриманих результатів дисертації** полягає у можливості їх використання при подальшому вивченні даної теми та поглибленні її окремих аспектів; для укладання певних розділів альбомів з історії монументально-декоративного й сучасного декоративного мистецтва України, підготовки відповідних тем теоретичних курсів з історії декоративно-прикладного й образотворчого мистецтва України, навчальної дисципліни «Історія української культури»; у роботі працівників музеїв і художніх галерей, які спеціалізуються на декоративному мистецтві.

Матеріали дослідження можуть стати в нагоді під час практичної підготовки фахівців монументального живопису та у розробці програм спеціалізованих практичних курсів. Зокрема, основні положення дисертації були використані для оновлення навчальних програм практичної частини курсу «Технологія вітража» (для студентів спеціалізації «Монументальний живопис» ХДАДМ), при укладанні методичного посібника з дисципліни «Робота в матеріалі: вітраж», у підготовці завдань з навчальної дисципліни «Копіювання».

Наукові результати роботи стали основою відповідних енциклопедичних статей для Харківського тому «Зводу пам'яток історії та культури України», робота над яким ведеться у відділі Зводу пам'яток Обласного комунального закладу «Харківський науково-методичний центр Охорони культурної спадщини».

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення і результати дослідження висвітлювались у доповідях на наукових конференціях: XI електронна наукова конференція професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів за спеціальностями мистецького напрямку «Теорія і практика матеріально-художньої культури» (2007, *Харків*); V Міжнародний форум «Дизайн-Освіта 2009: сучасна концепція дизайн-освіти України» (2009, *Харків*); IV Міжнародна науково-практична конференція «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти» (2011, *Київ*); IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Формула творчості: теорія і методика мистецької освіти» (2011, *Луганськ*); V Всеукраїнська науково-практична конференція «Формула творчості: теорія і методика мистецької освіти» (2013, *Луганськ*); IV Міжнародна науково-практична конференція «Культура. Духовність. Суспільство» (2013, *Новосибірськ*); Міжнародна науково-практична конференція «Мистецька палітра Слобожанщини» (2013, *Харків*); Міжнародна наукова конференція «XVIII Слобожанські читання» (2014, *Харків*).

Результати роботи були обговорені на розширеному методичному семінарі ХДАДМ (протокол № 10 від 21.02.2014).

**Публікації.** За матеріалами дисертації опубліковано 13 статей загальним обсягом понад 2,5 др. аркуша. Основні наукові результати дослідження викладено у 7 наукових публікаціях, з яких 6 — у фахових виданнях, затверджених ДАК України, 1 — у науковому виданні Росії.

**Структура роботи** складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них. Обсяг основного тексту — 204 сторінки; обсяг додатків, які містять альбом ілюстрацій та словник митців — 175 сторінок.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, визначається мета, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, його часові й територіальні межі, наукова новизна і практичне значення одержаних результатів та можливості їх теоретичного і практичного використання. Подано інформацію про апробацію основних результатів, структуру й обсяг дисертації.

Перший розділ **«Аналіз літератури, джерельна база і методи дослідження»** містить аналіз літератури з обраної проблеми, інформацію про джерельну базу, методи дослідження.

**1.1. Аналіз літератури.** Вивчені в процесі дослідження вітражів Харкова 1950—2010 рр. літературні джерела можна об'єднати в чотири великі групи: До першої групи джерел, які цікавили нас в контексті дослідження увійшли фундаментальні наукові праці, створені колективами технічних фахівців. До другої групи джерел, друк яких співпав з межею 1950-х — 1960-х рр., слід віднести монографії та наукові статті, що висвітлювали результати археологічних розвідок склоробних майстерень на території України. Автори зазначали наявність в українських землях склоробства в IX ст., перелічували різновиди скла, підкреслювали його високу якість, порівнюючи стародавні зразки з промисловим і декоративним склом сер. XX ст. Третю групу літературних джерел об'єднує мистецтвознавча тематика. Її складають статі у періодичній пресі і ґрунтовні дослідження вітражного мистецтва окремих регіонів України. Серед авторів — Н. Трегуб, Л. Соколюк, Г. Тищенко, Є. Котляр та ін. Більш глибокий і комплексний, ніж раніше, підхід до мистецтва вітража, відбився у підручнику О. Проніна і Г. Тищенко «Проектування сучасних вітражів і технологія їхнього виготовлення».

Переважає більшість дослідів стосується висвітлення вітражних творів Харкова радянської доби. Однак фундаментальна праця з вивчення вітражів Харкова відсутня. Це формує не повне уявлення щодо значення мистецьких

осередків України ХХ ст.

**1.2. Джерельна база й методи дослідження.** Основу дослідження склали роботи відомих фахівців у галузі вітражного мистецтва, роботи майстрів українського й закордонного склоробства. Матеріалом дослідження стали вітражі Харкова, вітражі з методфонду ХДАДМ; приватних архівів та ін.

В дослідженні використано системний підхід до вивчення вітражів 1950-х —2010-х рр. Застосування біографічного методу дозволило виявити спільні риси в освіті харківських майстрів вітражу, окреслити основні етапи життєвого та творчого шляху митців, зазначити їх належність до харківської віражної школи. Біографічний метод дозволив виокремити і окреслити час створення харківської віражної школи і етапи її розвитку, посилаючись на виконані в реальному просторовому середовищі вітражі. Періодизація вітражних робіт досліджуваного відрізка часу здійснена методом структурного й генетичного аналізу. Результати генетичного аналізу дали можливість визначити основні етапи історичного розвитку вітражного мистецтва. Аналіз кожного з виділених тимчасових етапів відбувався на основі систематизованих фактів історичної, культурної, біографічної й науково-виробничої ситуації у відповідний відрізок часу. Метод абстрагування використаний для вивчення художньо-образних особливостей вітражів.

Другий розділ «**Гене́за та розвиток віражного мистецтва Харківщини (XVII — сер. ХХ ст.)**» досліджує підвалини появи мистецтва вітражу в Україні. У розділі мистецтво вітражу вивчається в двох аспектах — теоретичному та історичному. Вітраж розглядається у зв'язку з пошуком нових засобів — виразних за змістом і потужних за впливом на свідомість глядача. Відновлення на досліджуваних територіях традицій вітражного мистецтва студіюється в загальній системі монументально-декоративного та образотворчого мистецтва.

**2.1. Вітраж: теоретичний аспект.** Незважаючи на те, що в Україні історія склоробства налічує декілька сторіч, а «кольоровим склом» прикрашали вікна церков і будинків від середини XVII ст., за виключенням Галичини поняття «вітраж» не вживалося для позначення картин зі скла. Для позначення художніх творів зі скла до кінця XIX ст. художники й архітектори послуговувалися визначенням «живопис на склі».

Як виходить з проведеного дослідження, всі сучасні словники й енциклопедії тлумачать вітраж як кольорове скло у вікнах, дверях, ширмах тощо, скріплене свинцевими перемичками з додатковим розписом або картину чи орнаментальну композицію, виконану з кольорового скла. Перше визначення вказує на його синтез з архітектурою, друге акцентує увагу на станкових рисах, художності й живописній природі вітражних творів.

Наголосимо, що залежно від обраного автором способу з'єднання фрагментів вітража, можна визначити техніку і ймовірний час виготовлення вітражного твору. З художньої точки зору рама — це лінія, яка надає вітражу своєрідного стилю, створюючи таким чином художній образ. Рама дозволяє використати непрозору для світла, частіше темну лінію між стеклами як повноправний композиційний елемент. Для сучасного мистецтва самодостатність вітражного скла як джерела мінливості, динаміки є безсумнівною перевагою.

## **2.2. Вітраж Слобідської України: історичний аспект (періодизація).**

У вітчизняному мистецтві вітраж в класичному європейському розумінні з'являється на землях Західної України у XVI—XVII ст. завдяки прямому впливу європейської культури. На Слобідських землях цей процес розпочинається від XIX ст. і пов'язаний із практикою німецьких вітражних майстерень.

Збережені поодинокі вітражі Харкова XIX ст. привертають увагу витонченістю художніх образів, майстерністю техніки виконання. Проте, здебільшого вони не атрибутовані, не введені до наукового обігу.

Історія вітражного мистецтва Слобожанщини за радянських часів вкладається в два періоди. Перший — 1917—1950-х рр. — пов'язаний з винищенням вітража, а потім з відновленням забутих класичних традицій вітражного мистецтва. Під час другого періоду у 1960—1980-х рр. — відбувається становлення й розвиток школи монументального вітража.

Процес занепаду вітражного мистецтва впродовж 1-ї чверті XX ст. був стрімким. Однак скло як матеріал, здатний обмежити великий простір, пропускаючи при цьому світло, поступово знаходив підтримку у колах фахівців, які вважали його «незамінним». Художнє скло відтоді вживали в новій якості, уводячи до архітектури «сталінського ампіру».

У третьому розділі «**Становлення й розвиток харківської школи монументального вітража в 2-ї пол. XX ст.**» досліджено об'єктивні і суб'єктивні чинники появи і успішного розвитку вітражної школи, сформованої в ХХІІІ у 60-х рр. XX ст.

### **3.1. Заснування й діяльність вітражної майстерні в ХХІІІ.**

Створення школи вітражного мистецтва в Харкові справували об'єктивні чинники, які започаткували процес реорганізації вищої фахової освіти України 2-ї пол. XX ст. Суб'єктивним чинником стала особиста роль митців, творчість яких стала рушійною силою в означеному процесі. Ідеї й погляди на навчальний процес засновників харківської вітражної школи О. Проніна й Г. Тищенко базувалися на творчому досвіді кращих представників українського промислового мистецтва, а утворена ними майстерня вітража розвивалася в

контексті актуалізованої на той час художньо-промислової освіти. Однією з новацій засновників харківської вітражної школи було поєднання в особі студента творця ескізу майбутнього вітража, й виконавця високої кваліфікації, знавця технології процесу його виробництва. Таке сполучення було відсутнє у вітражних майстернях Європи.

Ще одна новація О. Проніна — співробітництво між вишами. Ознайомлюючись із прогресивними науковими розробками вишів міста, використовували їхній досвід для реалізації завдань художнього трансформування сучасного архітектурного середовища.

**3.2. Творча спадщина О. Проніна й Г. Тищенко (вітраж).** На відміну від родинних майстерень вітражистів минулого, представники яких мали можливість послуговуватись досвідом попередніх поколінь, засновники харківської школи монументального вітража були позбавлені такого шансу. Досвід з реставрації створеного на межі XIX — XX ст. мюнхенськими майстрами вітража в будинку О. Бекетова *«Муза архітектури»* став підґрунтям для формування методики викладання фахово-орієнтованих дисциплін з підготовки художників монументально-декоративних розписів.

В розділі поглиблено відомості щодо авторських прийомів, характерних для засновників харківської вітражної школи. Серед них прийоми декоративної обробки скла, які дозволили своєрідній образно-пластичній мові харківських вітражів кожного разу звучати по-іншому, створюючи відповідний колорит і настрій в середовищі, для якого вітражі створювались. Показовою є серія геральдичних вітражів створена 1973 р. для ресторану *«Старе місто»*. Вітражний ансамбль, в якому автор використав кольорове й молійоване скло, розпис і свинцевий профіль, був визнаний фахівцями одним із кращих здобутків вітчизняного вітражного мистецтва 1970-х рр.

Відносно новим для Харкова був об'ємний вітраж *«Дари переможцям»* для Палацу спорту (перший об'ємний вітраж в комбінованій техніці, створений 1976 р. майстрами для харківської агенції Аерофлоту, відомий лише за світлинами). Протягом 1986—1993 рр. О. Пронін і Г. Тищенко працювали над створенням вітражного ансамблю *«Сторінки історії»* для сходових маршів будівлі Управління Південної залізниці у Харкові. Образно-пластичним орієнтиром став для авторів вітражу строгий «рубаний» стиль графічного трактування фігуративних композицій, притаманний плакатній графіці мистецтва 30-х—50-х рр. XX ст.

Особливе значення для осмислення спадщини О. Проніна й Г. Тищенко мають вітражі на чотирьох станціях метрополітену Харкова. Показано, що художній образ інтер'єрів станцій Холодногірсько-Заводської лінії харківського метрополітену сформувався саме завдяки монументальним вітражним творам,

які набули статусу знакових елементів харківського метрополітену. Розуміння ролі світла, знання характеристик джерел світла стало обов'язковим правилом для досягнення вітражистами задуманого результату. Технологічні пошуки харківських майстрів також знайшли оптимальне рішення — використання залізобетонної конструкції, на якій базуються вітражі *«Енергія»* й *«Сонце індустрії»*, *«Слава подвигу»* й *«Підкорення космосу»*, та пластцементу як основи, координується із загальним архітектурним задумом інтер'єру. Наведені в дисертаційному дослідженні приклади дозволили зазначити, що автори активно використовували оптичні властивості вітражних композицій для відображення образної сутності просторового середовища. Слід занотувати, що авторами вітражів шляхом використання фактурного скла, забарвленого світла вітражів і використання алегорій була винайдена нова пластична мова.

Станція третьої гілки метрополітену *«Архітектора Бекетова»* названа на честь академіка архітектури О. Бекетова. Для неї було зроблено великі вітражі *«Харків»*, *«Урочистість»* (не встановлений) та *Портрет О. Бекетова*. Підкреслена декоративність характерна для усіх вітражних композицій станції. На тлі футуристичних динамічних інтер'єрів вітраж стає в прямому й переносному значенні «теплою краплею», що нагадує про сонячне світло.

Досліджуючи творчий шлях митців О. Проніна й Г. Тищенко слід вказати на напрям творчих пошуків. Якщо шлях до вітражної творчості митці починали з вивчення класичних аналогів вітражів, що були в Усіковенському храмі, то в розквіті творчих сил, маючи вже величезний досвід створення вітражів для різноманітних архітектурних споруд й інтер'єрів, О. Пронін, а згодом і Г. Тищенко вдаються до класичного храмового вітража. Протягом 1997—2001 рр. вони працювали над вітражами для Кафедрального собору *«Успіння Діви Марії»* у Харкові: *«Успіння Божої Матері»*, *«Благовіщення»*, *«Зустріч Марії і Єлізавети»*, *«Різдво»*, *«Втеча до Єгипту»*, *«Несення Хреста»*, *«Розп'яття»*, *«Покладання до гробу»*, *«Воскресіння»*, орнаментальна *Розетка*. На них можна оцінити підпорядкування графічної мови загальній стилістиці вітражного твору. Вітражні ансамблі створені так, щоб гармонійно організовувалися реальний і художній простір. Кольорове світло вітражів зумовлює динаміку в спокійній світло-золотавій гамі внутрішньої композиції храмів. У цей час (1997—2001 рр.) учнями харківської вітражної школи були створені проекти вітражів для православних храмів, костелу (В. Г. Предатько, Г. Мироненко), синагоги (Є. Котляр) і баптистського будинку для молінь (І. Лузаков).

У четвертому розділі **«Розвиток харківської школи віражного мистецтва у 2000—2013 рр.»** на прикладі створених для числених архітектурних об'єктів в реальному середовищі вітражів проаналізовано

галузини новочасного віражного мистецтва; виокремлено і досліджено монументальні вітражні цикли, створені в 2000—2010 рр. Проаналізовано художні, техніко-технологічні та функціональні новації творів молодих представників харківської школи віражного мистецтва у 2000—2010 рр.

#### **4.1. Монументальні вітражі культових та громадських споруд.**

Наприкінці ХХ ст. в технології виготовлення монументальних вітражів відбулися зміни, пов'язані із появою нових матеріалів. Новації вплинули на оновлення художніх прийомів. В цілому в монументальних вітражах 2000-х рр., які створювалися на замовлення релігійних громад, художники дотримувалися традиційних техніко-технологічних прийомів і канонічного підходу в образно-художніх рішеннях.

Взірцем цього є вітражний цикл-триптих на тему «Різдва Христового» для *верхнього храму «2000-ліття Різдва Христового» в м. Харкові*. Порівняння вітражів у храмі «2000-ліття Різдва Христа» з вітражами, зробленими для культових споруд Харкова в 1980-х—1990-х, унаочнюють відмінності композиційних прийомів. У попередньо розглянутих вітражах автори слідували традиціям мистецтва німецької готики. Серія вітражів у храмі «2000-ліття Різдва Христа» стилістично близька пластиці ренесансних монументальних вітражів Італії. Аналогія простежується в тривимірності образів, трактуванні поз і кольорово-тональних особливостях побудови вітражних композицій. Симетричний, математично вивірений орнамент бордюрів відповідає новочасним тенденціям.

Відмінним за функціональністю від традиційних рішень є ансамбль *Благовіщенської церкви* (Харків, 2009). Вітражний комплекс церкви — один з небагатьох у Харкові, де вітражі є більше зовнішнім елементом декору, ніж частиною оформлення інтер'єру. На тлі темної міді даху купола кольорові вітражі виділяються яскравими декоративними плямами.

**4.2. Вітражні твори представників харківської школи вітражного мистецтва у житлових інтер'єрах.** У 2000-х художники працюють з приватними замовленнями для інтер'єрів міських квартир і великих заміських будинків. Архітектори й дизайнери вводять у свої проекти кольорове скло як в традиційних функціях, так і в незвичних. Звичною функцією заміни стіни є приклади, коли вітражі встановлюють в інтер'єрі, приховуючи за «декорацією» з кольорового скла частину простору,

Інший варіант, занотований в дослідженні, коли вітраж-стіна, будучи свого роду прозорим рельєфним живописом, створює ілюзію зникнення перешкоди. Ілюстрацією такого використання вітража в сучасному інтер'єрі є численні вітражні перегороджі, які використовують дизайнери в концептуальних проектах сучасного житла. Такою є вітражна композиція для

приватного інтер'єру (дизайнер І. Цаглов).

**4.3. Художній вітраж на сучасному етапі (художні, техніко-технологічні та функціональні новації у вітражному мистецтві).** Доведено, що вітражі як витвір мистецтва значно урізноманітнюють дизайнерські рішення сучасних інтер'єрів, одночасно професійно зроблений вітраж являє собою художньо-пластичний твір, який додає приміщенню мистецької цінності. Відзначимо, що крокування шляхом від алегоричних композицій у вітражах Харкова 1980-х рр. в напрямку формування сучасної пластичної мови дозволило звільнити творчу уяву сьогodнішніх молодих митців вітражу. Вникають сполучення монументального підходу з умовно-декоративним трактуванням реальності у розробці творчих тем.

## ВИСНОВКИ

Здійснивши дослідження вітражного мистецтва Харкова 2-ї пол. XX — 1-го десятиріччя XXI ст., ми дійшли таких висновків:

1. Фахова література, присвячена вивченню актуальних питань історії, теорії та практики вітражного мистецтва України, переважно висвітлює його розвиток і сучасний стан у західноукраїнських і центрально-північних регіонах. Аналіз літератури про вітражі Слобожанщини виявив значні прогалини в осмисленні історії розвитку школи монументального вітража в Харкові. Більшість пам'яток кін. XX — поч. XXI ст. лишається маловідомими. Особливості сучасного стану вітражного мистецтва Харкова не поставала предметом комплексного дослідження.

2. Коріння слобожанського вітражництва сягають XVII ст., коли в регіоні поряд із традиційними в українських землях гутами постали перші склоробні заводи. Вітражне мистецтво виникає лише у XIX ст., що обумовлено історико-культурною специфікою регіону. Письмові джерела засвідчують появу першого твору в Харкові у першій половині XIX ст.

3. В історії вітражного мистецтва регіону визначаємо чотири періоди. Перший припадає на XIX — поч. XX ст., вітражі створені переважно німецькими або прибалтійськими майстрами із дотриманням традиційних технологій у відповідній часовій стилістиці. Другий період 1920-х—1950-х рр. характеризується загальним занепадом вітражного мистецтва в українському радянському монументально-декоративному мистецтві. Третій період 1960-х—поч. 1990-х рр. пов'язаний із становленням і розвитком в Харкові школи монументального вітража. Етап кінець 1990-х—2000-х рр. демонструє, що вітражне мистецтво Харкова не є лише монументальним, а виступає актуальними акцентами системи декоративного оздоблення інтер'єрів, постає

як арт-об'єкти в системі декоративно-прикладного мистецтва.

4. Поява у Харкові школи монументально-декоративного вітража пов'язана із набуттям художнім інститутом статусу художньо-промислового, запровадження художнього проектування інтер'єрів та завдяки волі й творчій сміливості Г. Тищенко і О. Проніна, які здобули теоретичні знання й практичні навички з технологій вітражного мистецтва й склоробства, опанували методами дослідно-реставраційної роботи. Їх учні та послідовники склали основу школи, яка й по сьогодні є визначним явищем харківського мистецького осередку.

5. Протягом 1960-х — поч. 1990-х рр. харківська школа вітражного мистецтва була орієнтована на монументальність. Вітражі виконували із дотриманням класичних технологій, іноді — з використанням пластцементу замість свинцевого профілю. Водночас з пласким або гутним склом використовували еркльоз та комбіновані техніки, які надавали вітражам динамічної об'ємності.

Образно-тематичні рішення вітражів, створених переважно на державне замовлення для інтер'єрів громадянських споруд, знаходились в традиційному для офіційного радянського мистецтва наративному полі; лише «камерні» роботи могли бути вільними від ідеологічного впливу. Стилістичні рішення монументальних вітражів коливалися між традиційним підходом (для площинних вітражів) та оновленою у 60-х—70-х рр. XX ст. мовою монументального мистецтва.

6. У 1975 р. засновники харківської школи монументального вітража вперше в Україні використали вітраж у позбавленому денного світла чималому закритому просторі — одній зі станцій Харківського метрополітену. В інтер'єрах чотирьох з двадцяти п'яти станцій метрополітена вітражі виконують декоративно-нормалізуючу функцію, роблячи перебування пасажирів під землею більш комфортним завдяки системі додаткового освітлення. Створені протягом 1975—1995 рр. монументальні художні вітражі є унікальним явищем українського монументально-декоративного мистецтва, яке й досі не має аналогій.

7. Від кінця 1990-х монументальні вітражі Харкова зазнають функціональних змін. Їх все частіше створюють для інтер'єрів культових споруд або приватних архітектурних об'єктів. Вітражисти опановують актуальні часу матеріали та технології: «тіффані», кастинг, ф'юзинг та ін.; образно-стилістичні рішення визначаються смаками замовника, знаходяться переважно в традиційних межах.

В інтер'єрах XXI ст. вітражі поступово втрачають традиційні монументальні риси. Вітражними техніками виконують не лише віконні чи дверні просвіти, але й підвісні стелі, світлові куполи, розмежувальні

перегородки, тощо. Вітражі стають важливим художнім акцентом інтер'єрів, декоративним елементом меблів. Їх ужиткове та функціональне призначення в інтер'єрі залежить від творчої уяви художника-дизайнера, а образно-стилістичне рішення — від естетичних уподобань та можливостей замовника й технічної вправності художника-вітражиста.

8. У 2000-х рр. харківська вітражна школа виходить на новий рівень. Художники-вітражисти ведуть творчу роботу з пошуку нових декоративно-пластичних рішень для актуальних часу скляних арт-об'єктів, які можуть вважатися об'єктами сучасного мистецького процесу. Вітражисти вдаються не лише до особного формування скла, але й до практики декорування сучасних виробів / об'єктів кольоровою скломасою, скляними джгутами, крихтою, рельєфними вставками, скульптурними деталями, створенням фактури й текстури в склі. Усе це значно урізноманітнює художні можливості мистецтва вітражу, посилюючи декоративне та концептуальне навантаження вітражних творів. Розвиненість технологій і розмаїття сучасних матеріалів уможливають візуалізацію художніх ідей будь-якого рівня насиченості. Для створення образних рішень художники послуговуються різноманітними стилістичними прийомами, які відповідають авторській концепції.

9. Сьогоднішній стан вітражного мистецтва Харкова дозволяє стверджувати його перспективи для подальшого зростання майстерності художників-вітражистів та поглиблення новацій у підході до декоративно-пластичних рішень скляних творів, що набувають самодостатності окремого витвору пластичного мистецтва.

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ

1. Радомський М. Т. Від джерел / М. Радомський // Вісник ХДАДМ: Зб. наук. пр. / за ред. Даниленка В. Я. — Х.: ХДАДМ, 2004. — № 2. — С. 167-171.
2. Радомський М. Т. Формотворчі властивості кольорового скла в закритому просторі / М. Радомський // Вісник ХДАДМ: Зб. наук. пр. / за ред. Даниленка В. Я. — Х.: ХДАДМ, 2004. — № 4. — С. 116-121.
3. Радомський М. Т. Технології вітража: «Стиль Тіффані» / М. Радомський // Вісник ХДАДМ: Зб. наук. пр. / за ред. Даниленка В. Я. — Х.: ХДАДМ, 2007. — №11. — С. 93-100.
4. Радомський М. Т. Технології травління у вітражних творах м. Харкова / М. Радомський // Вісник ХДАДМ: Зб. наук. пр. / за ред. Даниленка В. Я. — Х.: ХДАДМ, 2007. — № 12. — С. 124-129.

5. Радомський М. Т. «Фалькон'є» або скляні цеглини / М. Радомський // Вісник ХДАДМ: Зб. наук, пр. / за ред. Даниленка В. Я. — Х.: ХДАДМ, 2009. — № 6. — С.106-111.

6. Радомський М. Т., Мархайчук Н. В. Вітражне мистецтво Слобожанщини XVIII — середини XX століть в контексті історії вітчизняного мистецтва / М. Радомський, Н. Мархайчук // ХДАДМ: Зб. наук. пр. / за ред. Даниленка В. Я. — Х. : ХДАДМ, 2013. — №1. — С. 119-128.

7. Радомский Н. Т. Свет и цвет в стекле витражей. Новый взгляд / Н. Радомский // Международный научный вестник / под. ред. Чернова С. С. — Новосибирск: ЦРНС, 2013. — Вып 2. — С. 53-62.

Проміжні результати дослідження опубліковані в статтях:

1. Радомский Н. Т. История витража / Н. Радомский // АСС. — 2004. — №1. — С. 24.

2. Радомский Н. Т. Судьбоносная встреча / Н. Радомский // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті: Зб. наук, пр. / під ред. Трегуб Н. С. . — Харків : ХДАДМ, 2004-2005. — № 5,6 — 1,2,3. — С. 238.

3. Радомский Н. Т. Бесцветное стекло в работах восточно-германских витражистов и учебных работах студентов ХГАДИ / Н. Радомский // Теорія і практика матеріально-художньої культури: IX електронна наукова конференція: Зб. матеріалів. — Харків : ХДАДМ, 2007. — С. 80—82.

4. Радомський М. Т. Пошуки образу у творчих вітражах студентів ХДАДМ / М. Радомський // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. (Серія 14). Теорія і методика мистецької освіти : Збірник наукових праць / Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти», 27—29 квітня 2011 року.— Вип. 11 (16).— К. : НПУ, 2011.— 319 с. — С. 209—211.

5. Радомський М. Т. Міждисциплінарні зв'язки в системі викладання дисципліни «Робота в матеріалі. Вітраж» в ХДАДМ / М. Радомський // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка / гол. редактор Курило В. С. — Л.: ЛНУ. — №10 (269), травень 2013. — Частина II. — С. 74.

6. Радомский Н. Т. Декоративные свойства и художественные приемы современного витража / Н. Радомский // Культура. Духовность. Общество: сборник материалов VI Международной научно-практической конференции / под общ. ред. С. С. Чернова. — Новосибирск: ЦРНС, 2013. — С. 53—58.

## АНОТАЦІЯ

**РАДОМСЬКИЙ М. Т. Вітражне мистецтво Харкова другої половини ХХ — початку ХХІ століття: (генеза, стилістичні трансформації).** — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю **17.00.06** — декоративне й прикладне мистецтво — Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника — Івано-Франківськ, 2014.

У дисертації розглянуто чинники, що сприяли генезі вітражного мистецтва в досліджуваному регіоні України. Осмислено шляхи розвитку вітражного мистецтва Харкова, здійснено його періодизацію.

Визначено ґрунти заснування харківської школи монументального вітража, вказано фундаторів та найяскравіших представників, які склали її основу. Розкрито стилістичні трансформації вітражів Харкова 1960—2000-х рр. в контексті розвитку декоративного мистецтва України 2-ї пол. ХХ — поч. ХХІ ст. Відмічено невинну насичуваність вітражного мистецтва формотворчими прийомами. Показано розвиток вітражної справи в Харкові від матеріально-практичної сфери застосування вітражів до духовно-культурної.

**Ключові слова:** вітраж, школа, монументальний, періоди, технологія, духовно-культурна сфера.

## АННОТАЦИЯ

**РАДОМСКИЙ Н. Т. Витражное искусство Харькова второй половины ХХ — начала ХХІ столетия: (эволюция, стилистические трансформации).** — Рукопись.

Диссертация на получение научной степени кандидата искусствоведения по специальности **17.00.06** — декоративное и прикладное искусство — Прикарпатский национальный университет имени Василя Стефаника — Ивано-Франковск, 2014.

В диссертации рассмотрены факторы, которые содействовали становлению и развитию витражного искусства в исследуемом регионе Украины. Осмыслены пути развития витражного искусства Харьковщины от истоков до настоящего времени, осуществлена его периодизация и представлена общая характеристика каждого из этапов развития. Первый этап относится к ХІХ — нач. ХХ ст. Большинство памятников витражного искусства этого времени были созданы немецкими или прибалтийскими мастерами для проектов харьковских архитекторов. История витражного искусства

Слобожанщины советского времени рассматривается как два отдельных периода. Время 1920—1950-х гг. — связано с уничтожением витража в системе декоративного и изобразительного искусства и, как следствие — угасанием витражной традиции в исследуемом регионе. Период 1960 — первой половина 1990-х годов XX в. охарактеризован автором как этап становления и развития харьковской школы монументального витража.

Искусство витража в диссертационном исследовании рассматривается в двух аспектах — теоретическом и историческом. Автором сделан акцент на сходстве терминологии, употреблявшейся для описания витражных и живописных произведений. Возрождение на исследуемых территориях традиций витражного искусства рассматривается в общей системе монументально-декоративного, декоративно-прикладного и изобразительного искусства. Витражные произведения рассматриваются в диссертационном исследовании в контексте поиска художниками, архитекторами и дизайнерами новых технологий и материалов, обладающих потенциалом пластической выразительности, оригинальных и динамичных по восприятию. Автором исследованы принципы гармонизации, единства и согласованности цветовой гаммы стёкол. Рассмотрены закономерности употребления художественных и технических приёмов обработки стекла, пластические возможности использования соединительного профиля для завершения создания художественного образа. Акцентируется своеобразие витражного искусства, в котором рядом с современными технологиями применяются бережно сохраняемые вековые традиции.

В процессе исследования доказано, что для современного искусства, которое отдаёт предпочтение абстрактным линиям, самодостаточность витражного стекла как источника изменчивости и связанной с этим новизны является безусловным достоинством и привилегией по отношению к другим художественным материалам.

Автором диссертации очерчены объективные и субъективные факторы, которые стали базовыми при формировании харьковской виражной школы. Указаны ее основатели и выявлены представители (учителей и учеников), которые составили ее основу.

Выявлены технико-технологические и образно-стилистические особенности решения монументальных витражей Харькова 1960-х — 2000-х гг., определена их специфика в контексте развития украинского декоративного искусства 2-й пол. XX — начала XXI ст.

Осмыслена роль и место витражного искусства Харькова на современном этапе, выявлена функциональная, образно-тематическая и художественная специфика его произведений. В исследовании витраж рассмотрен не только в

плоскости декоративного искусства, но и как часть современного/сегодняшнего художественного пространства Украины.

В изготовлении витражей происходят изменения, связанные с обновлением технологий, изменением стилей, появлением новых направлений. В диссертации отмечена непрерывная насыщаемость виражного искусства новыми формообразующими приемами. Анализ сегодняшнего состояния развития витражного искусства Харькова позволяет утверждать, что перспективы развития этого вида искусства будут направлены на углубление инновационных подходов к образно-пластическому решению тем стеклянных витражных полотен.

Обозначено, что витражное искусство в Харькове развивается в направлении от материально-практической сферы применения витражей к духовно-культурной. В этом контексте рассмотрена эволюция и стилистические трансформации витражных произведений представителей харьковской школы. Доказана актуальность и декоративно-художественная ценность витражей Харькова исследуемого периода.

**Ключевые слова:** витраж, школа, искусство, период, анализ, технология, духовно-культурная сфера, декоративный, монументальный.

## ANNOTATION

**Radoms'kyi M. T. Stained-glass window art in Kharkov in the second half of XX — beginning of XXI century: (evolution, stylistic transformations). — Manuscript.**

Thesis on competition scientific degree of Candidate of Fine Arts Sciences — (Ph. D) speciality 17.00.06 — decorative and applied art. Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk, Ivano-Frankivsk, 2014.

Dissertation depicts factors which promoted development the stained-glass window art in researched region of Ukraine. Ways of development stained-glass window art in Kharkov are comprehends, its main phases are carried out.

Factors which became support at formation and the further activity Kharkov's stained-glass window art school are outlined. The technological and stylistic features of the decision of monumental stained-glass windows in Kharkov till 1960— 2000-th are revealed. Author is designates, that stained-glass windows art in Kharkov develops in a point from material-practical sphere of application the stained-glass windows to spiritually-cultural.

**Keywords:** a stained-glass window art, a school of a monumental stained-glass window art, phases, technology, spiritually-cultural sphere.

Підписано до друку 17.04.2014р.  
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний.  
Друк на різнографі. Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 150 прим. Зам. № 18

---

Надруковано у копі-центрі «МОДЕЛІСТ»  
(ФО-П Миронов М.В., Свідоцтво ВО4№022953)  
М. Харків, вул. Червонопрапорна, 3 літер Б-1  
Тел. 7-170-354  
**[www.modelist.in.ua](http://www.modelist.in.ua)**